Українська музична культура

Ukrainian musical culture

UDC 78.082

DOI 10.33287/22191

Варакута Марина Іванівна,
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри „Історія та теорія музики”
Дніпропетровської академії музики ім. М. Глінки
тел. (097) 998 - 78 - 99
e-mail: amilomarina@i.ua

Черненко Юлія Олександрівна,
магістрант кафедри „Хорове диригування”
Дніпропетровської академії музики ім. М. Глінки
тел. (098) 125 - 22 - 57
e-mail: juliachernenko23.06@gmail.com

ДО ПРОБЛЕМИ ТРАКТОВКИ ЖАНРУ ХОРОВОЇ МІНІАТЮРИ У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ (на прикладі хорових мініатюр В. Стеценка)

Мета статті – визначення особливостей жанру української хорової мініатюри та виявлення основних аспектів їх реалізації у хорових творах В. Стеценка. В роботі розглядається стиль письма хорових мініатюр композитора, під впливом традицій, що походять від уславлених українських композиторів, а саме – М. Лисенка, К. Стеценка, М. Леонтовича. **Методи** дослідження – історико-типологічний, жанровий, стильовий, функціональний. Вагоме значення у процесі упорядкування матеріалу роботи й утвердження висновків означеної наукової праці мав структурно-аналітичний метод дослідження. Результати наукового вивчення низки творів жанру хорової мініатюри формувались також із застосуванням порівняльного методу. У ході наукової розвідки використовується й виконавський аналіз означених хорових композицій. **Наукова новизна** пропонованої статті полягає у зверненні до хорових творів

В. Стеценка, а також їх аналізі, які, підкреслимо, вперше досліджуються в музикознавстві; у розкритті специфіки мовних засобів, композиційних особливостей та принципів формотворення хорових мініатюр. **Висновки.** Виходячи з особливостей образного змісту текстів, що використовуються в мініатюрах як першоджерело, В. Стеценко застосовує цілий комплекс інтонацій, які відтворюють музично-інтонаційну народопісенну основу. Одним із магістральних способів побудови творів є надзвичайно активне поєднання гармонічних і поліфонічних засобів у хоровій фактурі. Куплетну форму майстер доповнює вступом і кодою. Аналіз хорових мініатюр фольклорного типу В. Стеценка показав їх взаємозв'язок із традиціями української народопісенної культури. При цьому, вітчизняний композитор не прагне до використання справжніх народних мелодій, а застосовує метод стилізації пісенного фольклору, беручи за основу його основні інтонаційні, ладові, фактурні особливості.

Ключові слова: хорове мистецтво сучасності, хорова мініатюра фольклорного типу, хорова фактура, народне першоджерело.

Варакута Марина Ивановна, кандидат искусствоведения, доцент кафедры „История и теория музыки” Днепропетровской академии музыки им. М. Глинки

Черненко Юлия Александровна, магистрант кафедры „Хоровое дирижирование” Днепропетровской академии музыки им. М. Глинки

К проблеме трактовки жанра хоровой миниатюры в творчестве украинских композиторов (на примере хоровых миниатюр В. Стеценка)

Цель статьи – определение особенностей жанра украинской хоровой миниатюры и выявление основных аспектов их реализации в хоровых произведениях В. Стеценка. В статье рассматривается стиль письма хоровых миниатюр композитора, под влиянием традиций, идущих от выдающихся украинских композиторов Н. Лысенко, К. Стеценко, М. Леонтовича. **Методы** исследования – историко-типологический, жанровый, стилевой, функциональный. Весомое значение в процессе упорядочения материала работы и утверждения выводов имел структурно-аналитический метод исследования. Результаты научного изучения ряда произведений жанра хоровой миниатюры формировались также с использованием сравнительного

метода. В ходе научной работы применяется также исполнительский анализ хоровых композиций. **Научная новизна** представленной статьи заключается в обращении к хоровым произведениям В. Стеценка и проведении их анализа, которые, подчеркнём, впервые исследуются в музыковедении; в раскрытии специфики речевых средств, композиционных особенностей и процесса формообразования хоровых миниатюр. **Выводы.** Исходя из особенностей образного содержания текстов, используемых в миниатюрах как первоисточник, В. Стеценко творит с целым комплексом интонаций, воспроизводя музыкально-интонационную народопесенную основу. Одним из магистральных способов построения произведений является сочетание гармонических и полифонических средств в хоровой фактуре. Куплетную форму композитор дополняет вступлением и кодой. Анализ хоровых миниатюр фольклорного типа В. Стеценко показал их взаимосвязь с традициями украинской народнопесенной культуры. При этом, подчеркнём, что мастер не стремится к использованию настоящих народных мелодий, а максимально широко применяет метод стилизации песенного фольклора, основываясь на его основных интонационных, ладовых, фактурных особенностях.

Ключевые слова: хоровое искусство современности, хоровая миниатюра фольклорного типа, хоровая фактура, народный первоисточник.

Varakuta Maryna, PhD in Arts, associated professor of the „History and Theory of Music” chair, Dnipropetrovsk Music Academy after Mikhail Glinka

Chernenko Julia, graduate student of the chair „Choral conducting” of Dnipropetrovsk Music Academy after Mikhail Glinka

To the problem of interpreting the genre of choral miniatures in the work of the Ukrainian composers (on the example of choral miniatures V. Stetsenko)

The purpose of the article is to focus on the features of the Ukrainian choral miniature genre and to identify the main aspects of their implementation in choral works by V. Stetsenko. The article deals with the style of writing of choral miniatures of the composer, influenced by the traditions coming from M. Lysenko, K. Stetsenko, M. Leontovich. **The methods** of the research are based on historical-typological, genre, stylistic and functional methods of analysis. The structurally analytical

investigative method have had weighty significance into process the regularization of scientific material and improvement of the conclusions. The comparative method was applied by author for profound formation of the results concerning the scientific studying of series compositions in reference to the choir miniature genre. The performing analysis of choral masterpieces is also employed by writer in the process of the research work. **The scientific novelty** of the article is the circulation and analysis of choral works by V. Stetsenko, which are first studied in musicology; in revealing the specifics of linguistic means, compositional features and the formation of choral miniatures. **Conclusions.** Proceeding from the peculiarities of the figurative content of texts used in miniatures as the primary source, V. Stetsenko uses a whole complex of intonations that reproduce the musical-intonational populist basis. One of the ways of constructing works is a combination of harmonic and polyphonic tools in the choral text. The verse is complemented by the introduction and the code. The analysis of choral miniatures of folk type by V. Stetsenko showed their interconnection with the traditions of Ukrainian folk-dance culture. In this case, the composer does not seek to use genuine folk melodies, but uses the method of stylization of song folklore, taking as its basis the basic intonational, fashion, texture features.

The key words: choral art of the present, choral miniature of folk type, choral texture, folk primary source.

Постановка проблеми. Звернення сучасних українських композиторів до жанру хорової мініатюри пов'язане насамперед з неабиякою зацікавленістю та опорою на жанр народної пісні (базова мала форма), а також зі специфікою мініатюрних форм, що несуть в собі глибоко зосереджений та осмислений емоційний стан. Такого роду своєрідність музичного творення є не лише певною художньо-творчою загадковістю, вона являє ще й відповідну стилістичну ознаку, почерк того чи іншого митця, який, безумовно, потребує належного характерологічного означення.

Актуальність дослідження. Хорові твори Володимира Стеценка увійшли до репертуару багатьох професійних, самодіяльних, студентських, дитячих хорових колективів. Вони широко виконуються в Україні та за її межами. Незважаючи на сталу репертуарність та популярність виконання хорової музики композитора, вона дотепер не ставала об'єктом досліджень, що й являє актуальність пропонованої наукової статті.

Огляд літератури. Питання хорової творчості В. Стеценка у вітчизняному музикознавстві досі не були розглянуті. У науковій статті К. Гаран розкривається жанр мініатюри, її розвиток та образна драматургія у творчості О. Яковчука на прикладі аналізу фортепіанного циклу для дітей під назвою „Мініатюри” [3]. Українську хорову музику, на прикладі В. Зубицького, було розглянуто М. Варакутою [2], де у дисертаційному дослідженні мініатюра була класифікована на три жанрові підрозділи: 1) фольклорну, яка базується на фольклорних принципах українського народного мистецтва; 2) духовну, котра має релігійні тексти; 3) світську, яка конкретизується за рахунок поетичного тексту.

Мета статті – визначення особливостей жанру української хорової мініатюри та виявлення основних аспектів їх реалізації у хорових творах В. Стеценка.

Об’єкт дослідження – українська хорова мініатюра в аспекті взаємодії традицій хорової культури та жанрових пріоритетів сучасного вітчизняного композиторського процесу, а **предмет** – жанр української хорової мініатюри на народні тексти у творчості В. Стеценка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українська музична культура на межі тисячоліть переживає період активного стильового пошуку. Особливу увагу на себе звертає українська хорова музика, як одна з поширених галузей сучасного музичного мистецтва останніх десятиліть.

Хорова культура сьогодення – явище настільки різнобарвне та багатогранне, що потребує не тільки стильової та жанрової диференціації, але й дослідження окремих векторів свого розвитку. Зараз, на початку ХХІ століття, стає очевидним той факт, що у хоровому мистецтві поєднуються ознаки яскравого новаторства та вкрай обережного відношення до традицій минулих епох. Це стосується не тільки світового, але й, перш за все, вітчизняного музичного мистецтва. Новаторськими, авангардними рисами хорової техніки відзначаються твори багатьох сучасних українських композиторів. У їх шедеврах ми знаходимо опору на політональні та атональні принципи організації гармонічної вертикалі, елементи додекафонії та алеаторики, тобто ті риси композиторських технік, що притаманні лише сучасності.

Але, разом із цим, у музичному мистецтві другої половини ХХ – початку ХХІ століть голосно заявляє про себе протилежний, хоча також самотній шар хорової культури, що пов'язаний з відродженням традицій національного фольклору – явища, яке формувало обличчя вітчизняного мистецтва та світогляду взагалі. Сьогодні стає зрозумілим, що у витоків цього напрямку стояли Георгій Свірідов та його нащадки – представники так званої „Нової фольклорної хвилі”: Л. Дичко, М. Скорик, Є. Станкович, В. Мартинюк, Б. Фільц, І. Щербаков, В. Степурко та ін.

Науковому мисленню, при всій його глибині й всеосяжності, нерідко властива стереотипність. Цим, зокрема, пояснюється і той факт, що мистецтвознавці рідко звертаються до творчості своїх сучасників (особливо тих, кого ще не прийнято зараховувати до класиків). Як стверджував С. Єсенін „Лицом к лицу лица не увидать”. Однак інколи трапляється так, що художник, навіть не досягнувши похилого віку, встигає з великою потужністю і повнотою відобразити власну епоху. І тоді дослідження його спадщини стає важливою потребою – вже хоча б тому, що дозволяє зрозуміти і відчутти характерні тенденції сучасності.

Саме таким є Володимир Іванович Стеценко – сучасний композитор, котрий демонструє свій жанровий універсалізм та стильову індивідуальність: автор творів різних жанрів, серед яких симфонічна, камерна, хорова музика, твори для народних інструментів, пісні.

В останнє десятиріччя основне місце у творчому доробку композитора займає саме хорова музика, яку композитор пише переважно на народні та духовні тексти. Слід особливо зазначити, що митець, використовуючи справжню народну поезію, ніколи не звертався до народних мелодій. Тобто, його хорові твори є цілком оригінальними музичними зразками, а не обробками народних пісень [5]. Творчість В. Стеценка є цікавим і багато в чому оригінальним прикладом звернення сучасного композитора до жанру хорової мініатюри фольклорного типу.

Для жанру хорової мініатюри, тобто невеликого хорового твору, що виконується без супроводу, характерними рисами є витонченість, високий рівень художності, емоційна та ідейна концентрація. Звернення В. Стеценка до народнопісенного фольклору, збагачуються індивідуальними якостями, які яскраво

відображаються у хорових мініатюрах – „Веснянка”, „Сади мої, сади зелененькі”, „Стоїть явір” [4].

Хорова мініатюра „Веснянка” відкривається чотиритактним вступом (тт. 1 - 4) з імітаційною перекличкою жіночих та чоловічих партій. Вони рухаються октавним унісоном, жваво та весело закликають квартовою інтонацією „Весну-Веснянку”. У творі ця тема має два обличчя: 1) ніжна, наспівна (тема написана в діапазоні квінти); 2) більш енергійна та стверджувальна, яку умовно можемо назвати рефреном. Подібний прийом перегукувань часто зустрічається в обробках М. Леонтовича („Ой нас, братці, п’ять”, „Пралю”). Такі вступи характерні для українських народних хорів. Означений вступ емоційно налаштовує на загальну атмосферу подальшого розгортання дійства. Взагалі варто відмітити, що композитор вдало використовує прийоми народного багатоголосся:

- рух паралельними інтервалами (квінтами, терціями);
- початок та закінчення фраз в унісон та квінту;
- оспівування головних ступенів ладу;
- рух по звуках тризвуків та їх обернень;
- варіаційність як метод (не лише у загальній архітектоніці твору, але й у її складових деталях: варіювання мотивів, ритмічного малюнку, ладу);
- поєднання гомофонно-гармонічної фактури з елементами імітаційної поліфонії.

Середній розділ I частини (тт. 25 - 32) побудовано на імітаціях мотиву вичленованого з основної теми. У середньому розділі композитор збільшує хорову фактуру, утворюючи *divisi* майже всіх партій. Саме з цього розділу розгортається сучасна композиторська мова: мелодія насичується синкопованим ритмічним малюнком, гармонізується сучасними акордами (у тому числі, акордами нетерцієвої будови, гармонічними кластерами), з’являються політональні нашарування, велика кількість хроматизмів, альтерованих звуків, різноманітне штрихове (*non legato*, *legato*, *marcato*) та тембральне рішення тощо.

II частина розпочинається з такту 67 – це у деякому сенсі реприза I частини, але з більш насиченою фактурою, яскравою динамікою. Різницю складає стійке варіаційне перетворення основної теми „Ой, весна...” та додавання восьми-тактових асемантичних вигуків „Ті-гі-ді-гі-да” (тт. 99 - 110), які виступають як інструментальний супровід за рахунок персоніфікації тембрів при

створенні образів. Завершується твір кодою (від т. 141) урочисто-піднесеного характеру.

Хорова мініатюра „Стоїть явір над водою” відноситься до соціально-побутових козацьких пісень. Основна ідея – патріотизм, уславлення вірності козака своєму народу та невимовна журба за рідним краєм. Означена композиція написана у куплетно-варіаційній формі:

I куплет	II куплет	Кода
вступ А А ₁	вступ А ₂ В А ₃ (з розширенням)	вступ А ₄

Основна тональність е-moll. Композитор насичує її альтераціями, зіставленнями, за рахунок цього ускладнює гармонічну мову та ослаблює їх функціональний зв'язок.

Перший куплет має два періоди – А А₁, де А₁ являє розширену структуру, тобто друге речення другого періоду означає більш вільну побудову.

Тт. 17 - 18 – є загально-хоровим, спочатку унісонним, а потім акордовим доповненням, за рахунок яких розширюється структура другого періоду. Унісонне викладення розшаровується в неповну DD - D₂ - t.

Тт. 19 - 22 – знову повторюють „Не журися козаченьку...”. Вони насичені альтераціями: партія сопрано рухається у терцію по півтонах з вершини джерела, захоплюючи септакорд II ст., D і все ж таки розчиняється в t₅₃.

Другий куплет (тт. 23 - 43) відтіняється аналогічним чотиритактним вступом. Сам куплет видозмінюється, має розширену структуру з внутрішнім розвитком та кульмінацією усього твору.

Епізод „Схвильовано” включає в себе проведення двох тем: 1) у жіночих голосів, це введення нової теми, схвильованої, котра звучить тепер у гучній динаміці (f); 2) паралельно чоловічі голоси не піддаючись новим мотивам проводять основну тему, але з деяким варіюванням.

Кожна група хору веде свою лінію, таким чином сходяться в унісон у 34 т. і потім за рахунок DD - D₂ - t приходять у кульмінаційний фрагмент (тт. 41 - 42), за рахунок, насамперед, високої теситури сопранової партії, широкого розташування голосів, максимальної динаміки (ff), темпового розширення, літературного тексту – „наречена плачена”.

Завершення 2 куплету проходить на ритмічній пізнаванності основної теми. Divisi у сопрановій партії дублюють потім альт і тенор. Відтак, голоси перемінюються місцями й, знову через знайомий нам вже ланцюг акордів (DD - D₂ - t), вливаються у коду.

Кода (тт. 46 - 64) включає в себе вступ та період з доповненням. Фінальний епізод побудований на імітаціях основної теми. Ці імітації переходять з одного голосу до іншого (спочатку в партії сопрано, тт. 53 - 56, потім у партії альт, тт. 57 - 58), таким чином затверджуючи інтонаційну основу твору. Останнє речення насичене знов таки альтераціями та паузами, котрі несуть за собою зітхання та журбу. Композиція пронизана однією думкою-темою, на якій і будується увесь твір та формується його цілісність.

Наступна хорова мініатюра фольклорного типу – „Ой сади мої, зелененькі”. Вона відноситься до народних родинно-побутових ліричних пісень. Пісні про кохання найширше побутують у народі, адже саме в них найорганічніше поєднані думки, уявлення, моральні норми притаманні українцям, саме вони найповніше розкривають суть душі українського народу.

Твір написаний для чотириголосного хору a cappella з елементами divisi усіх партій. Композитор тонко передає емоційний задум літературного тексту: „Ой сади мої, сади зелененькі рано цвіли та пізно опадали” – це використання художньо-поетичного засобу, а саме – паралелізму.

Хорова мініатюра написана у куплетній формі зі вступом та кодою. У кожному куплеті відбувається чергування сольного заспіву та хорового підхоплення (висновку). Основна тема подається у вступі в октавний унісон у партіях сопрано і тенора. В її інтонаційній будові яскраво підкреслюються тони натурального мінору (fis-moll). У другому такті з другої долі вступають акордовими співзвуччями партії альт і баса, які приводять до відхилення в тональність h-moll та через такт вертають до тоніки (fis-moll). Особливістю мелодичної лінії є витoki з народопісенності – натуральний мінор (з низьким VII ступенем), перемінний розмір – 2/4 та 3/4. Мелодія має ліричний,

жалісливий характер. Тема починається висхідною квартою після чого слідує різноспрямований мелодичний рух з оспівуванням VII натурального ступеня.

Прикрасою мелодичної лінії є:

- ноти з крапкою (це і чверть з крапкою і навіть вісімка з крапкою), що залишають недосказанність;
- розспів тридцять другими тривалостями.

Другий куплет (тт. 37 - 64) вертає нас до першого темпу. На фоні педальованих октав у низьких голосів (альт та бас) знову вступає соло. Завершується хорова мініатюра кодою, котра має форму періоду з доповненням. Підкреслимо, що чотиритактне доповнення – це імітаційне повторення *divisi* тенора сопранового проведення.

Вступ та кода мають ідентичну побудову, за виключенням кінцевого фрагменту в коді, тим самим створюється інтонаційна арка, що надає цілісність усьому твору.

В означеній хоровій мініатюрі композитор не дає вказівку хто є виконавцем сольної партії. Але за діапазоном ($c_1 - c_2$) можна умовно визначити, що це є партія альту. Густа, насичена, прониклива мелодична лінія зачаровує та підкреслює трагічність образу, а саме – самотність головної героїні.

Висновки. Виходячи з особливостей образного змісту текстів, що використовуються в мініатюрах як першоджерело, В. Стеценко вдається до їх трансформування цілим комплексом інтонацій, які відтворюють музично-фольклорну народопісенну основу. Методами побудови творів є поєднання гармонічних і поліфонічних засобів у хоровій фактурі, синтез гомофонно-гармонічного та поліфонічного письма. Куплетна форма доповнюється вступом і кодою. Засвоївши стильові особливості фольклорного мислення попередніх композиторів та переосмисливши їх у власних творах, В. Стеценко приходить до формування авторської системи хорових фольклорних мініатюр.

Всі перелічені засоби музичної виразності В. Стеценко поєднав із сучасними принципами композиційної техніки, що надає хоровій мініатюрі яскравий національний колорит. Аналіз хорових мініатюр фольклорного типу В. Стеценка показав їх взаємозв'язок із традиціями української народопісенної культури. При цьому, композитор не прагне до використання справжніх народних мелодій, а застосовує метод стилізації пісенного фольклору, беручи за основу

його фундаментальні інтонаційні, ладові, а також фактурні особливості.

Перспективи дослідження. Хорове мистецтво України займає провідне місце у національній культурі, і дотепер активно стимулює творчість композиторів до написання високохудожніх творів. Саме хорова мініатюра здобула широкої популярності серед сучасних українських композиторів, чим набула різнобічного перетворення та вдосконалення, й тому значною мірою потребує її подальшої класифікації.

Список використаних джерел і літератури:

1. Варакута М. Жанрово-стильова специфіка хорових мініатюр Володимира Зубицького. Дніпро: Ліра, 2016. 158 с.
2. Варакута М. І. Жанр хорової мініатюри в сучасній українській музиці (на прикладі творчості В. Зубицького): автореф. дис. ... канд. мистецтвознав.: 17.00.03 „Музичне мистецтво”. Одеса: ОНМА ім. А.В. Нежданової, 2011. 16 с.
3. Гаран К. Мініатюра в українській фортепіанній музиці (на прикладі аналізу циклу для дітей „Мініатюри” О.М. Яковчука) // Культура і мистецтво у сучасному світі: зб. наук. ст. Київ: КНУКіМ, 2014. Вип. 14. С. 118–125.
4. Явір. Твори для мішаного хору В. Стеценко. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2016. 68 с.
5. Стеценко В.І. Творча біографія. <http://m-r.co.ua/mr/mr.nsf/0/C6A16593339CC602C2257B350060E84E?OpenDocument>

References:

1. Varakuta, M. (2016). Genre-style specificity of choral miniatures by Vladimir Zubitsky. Dnipro: Lira [in Ukrainian].
2. Varakuta, M.I. (2011). The genre of choral miniatures in contemporary Ukrainian music (on the example of V. Zubitsky's creation). Extended abstract of candidate's thesis. Odesa: ONMA [in Ukrainian].
3. Gharan, K. (2014). Miniature in Ukrainian piano music (on the example of the analysis of the cycle for children „Miniature” O.M. Yakovchuk). Kuljtura i mystectvo u suchasnomu sviti, 14, 118–125 [in Ukrainian].
4. Javir, (2016). Works for mixed choir by V. Stetsenko. Ternopilj: Navchaljna knygha - Boghdan [in Ukrainian].
5. Stecenko V.I. The creative biography. <http://m-r.co.ua/mr/mr.nsf/0/C6A16593339CC602C2257B350060E84E?OpenDocument> (12.10.2018).